

УДК 341.43(477.75)

Хаваджи Д. Р.

ПРОВЕДЕННЯ ДЕПОРТАЦІЇ ЗА СОЦІАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ НА ТЕРИТОРІЇ СРСР У 30-40-Х РР. ХХ СТ.

Проблема куркульства постійно обговорювалася в радянській економічній і політичній літературі наприкінці 20-х років ХХ ст. Історія „куркульницького посилення” є складовою й невід’ємною частиною історії розкуркульовання і колективізації, центральними ідеями якої були недопущення куркуля в колгоспи, експропріація його майна, ізоляція й депортація (а при опорі – і знищення) куркульства як класу.

Даній проблематиці присвячені монографічні праці українських та російських вчених. Зокрема, російські дослідники Н.Ф. Бугай [1], В.М. Земсков [2], П.М. Полян [3] у своїх роботах вперше опублікували виявлені у фондах російських державних архівів документи і матеріали з історії депортації народів СРСР. У дослідженнях вітчизняних учених розглядається політика радянського режиму в Криму щодо примусових переселень так званих „куркулів”. Зокрема, кримський дослідник В.М. Брошеван [4] у своїй роботі наводить добірки документів, що стали підставою для кримських партійних і радянських органів при проведенні операції по знищенню „куркульства”, запланованої вищим керівництвом радянської держави.

Автор, ґрунтуючись на теоретичному і емпіричному матеріалі, пропонує сутність та визначення поняття одного із різновидів депортацій за радянських часів – депортації за соціальною ознакою.

В офіційних документах сталінських часів термін „депортація” не фігурував, у них використовувався термін „спецпереселення” [5, с. 22]. При цьому об’єктом переселення сталінські політики обирали не тільки який-небудь певний народ чи етнічну групу. Переслідуванням підлягали цілі соціальні прошарки суспільства, що в різний час і з різних причин не вписувалися в чергову сталінську доктрину.

Учені-дослідники виділяють дві основні так звані „сталінські доктрини”: політичну й інтернаціоналістську. На думку Б.П.Курашвілі політична доктрина Й.Сталіна переслідувала наступні завдання: перша – звільнення суспільства від так званих діючих і потенційних „ворогів соціалізму”. Він вважає, що не слід робити велику різницю між діючими й потенційними ворогами соціалізму. Потенційні вороги соціалізму, різноманітного тлумачення, які принишки в несприятливих для них обставинах, не становлять великої актуальної небезпеки в умовах соціалістичного будівництва. Вони виявлять себе в наступний критичний період, у період війни, найбільш небезпечним чином – масовим зрадництвом, повстаннями, актами диверсій, розкладаючим впливом на оточуючих.

Друга, не менш важлива конструктивна мета репресивної політики, – „масове примушування до залізної дисципліни, масове виховання громадської чесності й обов’язковості” [6, с. 68-69].

На думку Н.Ф.Бугая, так названа „інтернаціоналістська доктрина” Й.Сталіна пролягала в площині проведення національної політики. Так, за роки радянської влади в СРСР було проведено роботу історичного значення щодо вирішення національного питання. Було досягнуто високих результатів у забезпеченні фактичної рівності націй і народностей, зміцненні братніх відносин між народами, інтернаціональному вихованні трудящих. Однак у часи культу особи Сталіна ленінська національна політика була деформована, що призвело до ряду негативних явищ, у тому числі до примусових переселень народів. Почавши з репресій проти своїх соратників з революційної боротьби і партії, які наслідком мали власну думку, не кажучи вже про найменші спроби протидії з їхнього боку, Й.Сталін логічно поширив свої так звані „методи” на цілі народи.

У тодішніх партійних і державних діячів СРСР, зокрема й у Й.Сталіна, поступово склалися судження щодо питання про роль і місце народів, національних груп у будівництві соціалізму. Виходячи з цього, в 1923 р. Й.Сталін виклав свою позицію на XII з'їзді РКП (б) і домігся того, що вона знайшла відображення в рішеннях з'їзду. Значення її зводилося до наступного: якщо у національній групі немає своєї історично сформованої території, то цю групу можна легко й просто переселити [7, с. 5].

На наш погляд, виявляється можливим виділити ще й третю сталінську доктрину – соціально-економічну. Суть її полягає в проведенні суцільної колективізації сільського господарства. Автором терміну „суцільна колективізація” можна вважати Й.Сталіна. Запланувавши таку акцію, він ставив за мету забезпечення нееквівалентного обміну між містом і селом, перерозподіл сільських ресурсів у державний бюджет.

Депортація за соціальною ознакою пов'язана з суцільною колективізацією сільського господарства шляхом виселення так званих „куркулів” у північні і східні регіони СРСР. Поняття „суцільна або всеосяжна колективізація” передбачало примусове перетворення приватної власності дрібних виробників у власність колективу. Примусове тому, що добровільність більш-менш одночасного об'єднання власності кожного представника цілого класу була б явищем неймовірним [8, с. 73].

Російський історик С.Максудов наводить відомості про те, що всіх куркулів прийнято було поділяти на три категорії. Першу категорію – „контрреволюційний актив” було вирішено негайно ізолювати шляхом ув'язнення у виправно-трудових таборах. А до організаторів контрреволюційних виступів і повстанських організацій передбачалося застосовувати й вищу міру покарання. Другу категорію – „куркульський актив”, особливо найбагатших куркулів, – виселяти у віддалені місцевості СРСР. До третьої категорії відносили „всіх інших куркулів”. Передбачалася конфіскація їхнього майна за рішенням місцевої адміністрації та переселення в межах того ж району [9, с. 177-179].

Наприкінці січня 1930 р. було видано Постанову ЦК ВКП (б) „Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації”. Хід репресій визначався таємним Указом ОГПУ № 44/21 від 2 лютого 1930 р., таємною Інструкцією ЦВК і Раднаркому СРСР від 4 лютого 1930 р. „Захід” планувався як великомасштабна військова операція. Вирішальну роль у його здійсненні зіграли

ПРОВЕДЕННЯ ДЕПОРТАЦІЇ ЗА СОЦІАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ
НА ТЕРИТОРІЇ СРСР У 30-40-Х РР. ХХ СТ.

органи ОГПУ. Операцію було розраховано на три місяці: лютий, березень, квітень 1930 р. Переселені направлялися до Північного краю, Уралу, Сибіру і Казахстану. Розкуркулювання супроводжувалося правовим свавіллям і насильством стосовно селянства. До числа розкуркулених зараховувалися середняцькі, бідняцькі сім'ї та сім'ї сільської інтелігенції [10, с. 151].

У Кримській АРСР також здійснювалися репресії відносно так званих „куркулів”. На думку В.М.Брошевана знищення будь-якого класу теоретично зовсім не означає знищення людей. Мова йде про перетворення соціально-економічних порядків, що забезпечують відтворення його соціального стану. Однак після переходу до суцільної насильницької колективізації положення змінилося. Відтоді знищення куркульта проводилося таким чином, що разом з перетворенням соціально-економічних умов стали здійснюватися й репресивні заходи проти селян, віднесених до числа куркулів.

Підставою для кримських партійних і радянських органів при проведенні операції, запланованої вищим керівництвом радянської держави, стали наступні документи: 1. Резолюція XV з'їзду ВКП (б) (1927 р.) з питання „Про роботу в селі”: „...Користуючись всією міццю господарських органів й, як і раніше, спираючись на бідняцько-середняцькі маси селянства, розвивати надалі наступ на куркульта”. 2. Постанова Пленуму ЦК ВКП (б) (листопад 1929 р.) з питання „Про колективізацію сільського господарства”. 3. Виступ Генерального Секретаря ЦК ВКП (б) Й.Сталіна 27 грудня 1929 р. на конференції студентів-марксистів з аграрного питання. Зокрема, на цій конференції керівник комуністичної партії заявив, що в державній політиці відбувся новий поворот, спрямований на ліквідацію куркульта як класу на основі суцільної колективізації. 4. Постанова ЦК ВКП (б) від 5 січня 1930 р. „Про темп колективізації й заходи допомоги держави колгоспному будівництву”. „Боротьба за здійснення ленінського кооперативного плану вступила у вирішальний період... переходу від політики обмеження й витіснення куркуля до політики ліквідації куркульта як класу...полягала в позбавленні його засобів виробництва”. 5. Постанова Політбюро ЦК ВКП (б) від 30 січня 1930 р. „Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації”. Зазначалося, що „вибір методів ліквідації куркульта залежав від ступеня його опору, а також від співвідношення сил між соціалізмом і капіталізмом і гостроти класової боротьби в країні”.

Пропонувалося куркулів поділити на три категорії, до кожної застосовувати свої заходи покарання. Так, особи, які належать до 1-ї категорії (організатори й учасники контрреволюційних повстанських організацій, масових антирадянських виступів) підлягали негайному арешту з передачею справи органам ОГПУ. Осіб, віднесених до 2-ї категорії (найбільш заможних й впливових куркулів та колишніх напівпоміщиків), пропонувалося вивозити в порядку примусової колонізації в необжиті райони Півночі країни. До 3-ї категорії належали інші куркулі. Вони переселялися на землі, що перебували за межами колгоспів.

Боротьбу з куркульством у Кримській АРСР проводили спеціально створені для цього органи. При Президії КримЦВКа були створені Центральна особлива „трійка” з виселення куркулів з Криму; Комісія зі справ про куркулів. Крім того, у штат

КримЦВКа було введено спеціального референта з питань розкуркулювання при Голові ЦВК Криму. При Раднаркомі Криму було створено особливу комісію з розселення куркулів 3-ї категорії [4, с. 79 – 82].

Після радянсько-німецької війни в Україні ситуація в галузі земельних відносин відрізнялася особливою складністю. Тривала німецька окупація сформувала негативне ставлення до колгоспів, особливе становище існувало в західних областях УРСР – Закарпатській, Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях, де переважали індивідуальні селянські господарства. Відновлення радянської влади та відповідних земельних порядків на цих територіях відбувалося не тільки шляхом ліквідації хутірської системи та утворення земельних товариств (громад), але й у ході колективізації.

Розпочата незабаром суцільна колективізація і ліквідація куркульства як класу в районах Західної України за своїми методами мало чим відрізнялися від подібних акцій, проведених у російському селі. Для залякування владою села необхідно було створити ефективний засіб для зміцнення трудової дисципліни в колгоспах. І тоді, 21 лютого 1948 р., було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР „Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві та ведуть антигромадський і паразитичний спосіб життя”. Відповідно до указу в республіці за короткий час було засуджено до виселення кілька тисяч чоловік. У разі ухилення від трудової діяльності поселення замінялося позбавленням волі терміном на вісім років. Селяни висилалися в Карелію, Сибір, Далекий Схід; їх працевлаштовували переважно на об'єктах, що перебували у віданні МВС СРСР (золотодобування, гірничорудна й лісова промисловість, залізничне будівництво), незначна їхня частина працювала в радгоспах та інших підприємствах [11, с. 31 – 32].

У структурі основних цілей сталінського політичного режиму конфіскація майна куркулів відступала на другий план, пріоритетного значення набувало завдання забезпечення економіки примусово використовуваною селянською „робочою силою”.

Таким чином, саме потреби економіки в 30-х р. викликали спочатку істотний, а потім і вирішальний вплив не тільки на терміни та масштаби кампаній по виселенню селян, але й на територіальний розподіл спецпоселенців по регіонах Крайньої Півночі, Східного й Західного Сибіру, республіках Центральної Азії. Відправлені в куркульське виселення називалися до 1934 р. спецпереселенцями, в 1934 – 1944 р. – трудопоселенцями, з 1944 р. – спецпоселенцями.

Отже, на нашу думку, депортація за соціальною ознакою – це суперечне нормам радянських законів, санкціоноване органами державної влади примусове переселення окремих категорій громадян, так званих „куркулів”, з метою соціалістичної перебудови села, з місць постійного проживання в інші регіони країни, на невизначений строк і без права повертатися в рідні місця, що тягне за собою конфіскацію майна, позбавлення цивільних і політичних прав.

Тобто, примусове переселення проводилося не тільки як репресивний захід, але й з метою економічного освоєння окремих трудонедостатніх районів. Саме тому головним завданням переселенських заходів мало бути заселення Далекого Сходу,

**ПРОВЕДЕННЯ ДЕПОРТАЦІЇ ЗА СОЦІАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ
НА ТЕРИТОРІЇ СРСР У 30-40-Х РР. ХХ СТ.**

Сахаліну, Сибіру й Карело-Мурманського краю з одночасним розгортанням у цих районах промислового і залізничного будівництва.

Література:

1. Бугай Н.Ф. К вопросу о депортации народов СССР в 30-40-х гг. // Истрия СССР. – 1989. – № 6. – С. 135-145.
2. Земсков В.Н. Спецпоселенцы по документам НКВД-МВД СССР // Социологические исследования. – 1990. – № 11. – 3-17.
3. Полян П.М. Не по своей воле ... История и география принудительных миграций в СССР. – М.: ОГИ – Мемориал, 2001. – 328 с.
4. Брошеван В.М. Раскулачивание в Крыму. – Симферополь, 1999. – 120 с.
5. Брошеван В.М., Тыглиянц П.К. Изгнание и возвращение. – Симферополь, 1994. – 160 с.
6. Курашвили Б.П. Политическая доктрина сталинизма // История СССР. – 1989. – № 5. – С. 60-78.
7. Бугай Н.Ф. Л.Берия – И. Сталину: Согласно Вашему указанию... – М., 1995. – 320 с.
8. Кульчицкий С.В. Некоторые проблемы истории сплошной коллективизации на окраине // История СССР. – 1989. – № 11. – С. 70-78.
9. Максудов С. Некоторые документы Смоленского архива о раскулачивании и высылке кулаков // Минувшее: исторический альманах. – 1991. – № 4. – С. 169-250.
10. Шашков В.Я. К вопросу о выселении раскулаченных семей в Северный Край. 1930-1933 гг. // Отечественный архивы. – 1996. – № 5. – С.150-154.
11. Попов В.П. Неизвестная инициатива Хрущева (о подготовке указа 1948 г. о выселении крестьян) // Отечественные архивы. – 1993. – № 2. – С. 31-38.

Надійшла до редакції: 24.02.2006 р.